

Maarten Derksen

Een academische oorlog

De controverse over de sociobiologie

De Academische Boekengids 32, april 2002, pp. 7-8.

Al zeventwintig jaar duurt de controverse over de sociobiologie, maar de strijd lijkt langzamerhand beslist te worden in het voordeel van de sociobiologen en hun medestanders. Steeds minder mensen nemen aanstoot aan ideeën over de evolutionaire achtergronden van menselijk gedrag zoals kindermoord en verkrachting. Het vuur is er een beetje uit bij de critici van weleer, de politieke incorrectheid van de sociobiologie is hip geworden, en de boekhandels liggen vol met populair-wetenschappelijke boeken over gedragsgenetica, sociobiologie en evolutionaire psychologie. Drie recent verschenen boeken beschrijven hoe het zover is gekomen.

In 1985 besloot de Britse bioloog Richard Dawkins, die zichzelf tot dan toe als 'etholoog' had geclassificeerd, om zich voortaan 'sociobioloog' te noemen. Hij was het weliswaar op enkele fundamentele punten niet eens met degenen die zich 'sociobioloog' noemden, maar hij vond dat er één front moest worden gevormd tegen de aanvallen van critici. De controverse over de sociobiologie was een academische oorlog, en woorden waren de belangrijkste wapens. Inmiddels is de strijd wat geluwd, maar 'sociobiologie' is een beladen term gebleven. De evolutionaire psychologie bijvoorbeeld is theoretisch en empirisch nauw gelieerd aan de sociobiologie, maar wijkt daar volgens haar beoefenaren wel zodanig van af, dat een ander label gerechtvaardigd is. Een laffe uitvlucht, menen zowel sociobiologen als hun tegenstanders: de evolutionaire psychologie is gewoon sociobiologie. Aan de dynamiek van de controverse is moeilijk te ontkomen, en nog steeds is 'sociobiologie' ofwel een strijdkreet, ofwel een scheldwoord.

Wie geïnteresseerd is in de theoretische, methodologische en filosofische issues rond de sociobiologie kan beter *Mother Nature* van Sarah Hrdy en Man, Beast and Zombie van Kenan Malik lezen; *Defenders of the Truth* van Ullica Segerstråle is vooral interessant als kroniek van het al zeventwintig jaar durende debat dat van 'sociobiologie' zo'n beladen term maakte. Nauwelijks was het woord in druk verschenen of de problemen begonnen al. In de zomer van 1975 publiceerde E.O. Wilson, een aan Harvard verbonden bioloog gespecialiseerd in mieren, een boek waarin hij een synthese presenteerde van theorieën over het sociaal gedrag van dieren. Hij noemde het boek *Sociobiology: the New Synthesis*. Het ging voor het grootste deel over diergedrag, maar Wilson vatte nadrukkelijk ook menselijk sociaal gedrag onder zijn synthese, en had daar in het laatste hoofdstuk een beschouwing aan gewijd. Of Wilson zich realiseerde dat hij daar ruzie over zou krijgen, is op zichzelf een punt van discussie waarover ook Segerstråle geen uitspraak kan doen. Wilson houdt vol dat hij zich van geen kwaad bewust was, anderen kunnen eenvoudigweg niet geloven dat iemand, zelfs een 'country boy' als Wilson, zo naïef zou kunnen zijn. Er werd aan de bel getrokken door een groep die zich de Sociobiology Study Group noemde, en nota bene twee collega's van Wilson aan de vakgroep biologie van Harvard telde: Richard Lewontin en Stephen J. Gould. In een brief aan de *New York Review of Books* bekritiseerde deze groep het boek in scherpe bewoordingen: het zou onwetenschappelijk en speculatief zijn, en met zijn 'genetisch determinisme' een apologie van de bestaande orde. Zulk soort ideeën hadden ooit tot de gaskamers geleid, waarschuwden de critici.

Geen uitweg uit de controverse

Soms is het noemen van de nazi's voldoende om een discussie de nek om te draaien, maar dat ging in dit geval niet op. Iedereen bemoeide zich ermee: collega-biologen, psychologen, sociologen, antropologen, filosofen en de pers. Dat zoveel mensen uit andere takken van wetenschap zich aangesproken voelden door *Sociobiology* was een van de oorzaken voor de intensiteit van het debat. Wilson meende dat zijn nieuwe discipline de basis moest gaan vormen voor de in zijn ogen op drijfzand gebouwde sociale wetenschappen en humaniora. Het heersende 'culturalisme', de opvatting dat het sociale gedrag van mensen geheel of grotendeels bepaald wordt door hun cultuur, moest worden ingeruild voor een fundering op biologische universalisatie. Zonder grondige kennis van de (socio-)biologie was het eigenlijk onmogelijk om psychologie, sociologie of politieke wetenschappen te bedrijven. Hier en daar klonken instemmende geluiden, maar de verontwaardiging overheerste. Wilsons boek had echter niet alleen implicaties voor de wetenschappelijke gemeenschap, het sprak zich ook uit over de samenleving als geheel. Hij mag zich dan zelf de politieke lading van zijn ideeën niet hebben gerealiseerd, zijn critici zagen er een aanval in op de moeizaam bevochten sociale hervormingen in de naoorlogse Verenigde Staten. Door de menselijke natuur in ere te herstellen zou sociale ongelijkheid weer een schijn van wetenschappelijke erkenning krijgen. Die, al of niet vermeende, politieke implicaties zijn de andere oorzaak voor de felheid van dit debat.

In *Defenders of the Truth* staat het verloop van de controverse, tot en met de reacties op Wilsons recente boek *Consilience*, nauwkeurig geboekstaafd. Segerstråle wil een 'view through the keyhole' geven, een blik van buitenaf op de mechanismen van wetenschappelijke controverses en de wetenschap als geheel.

Dat lukt maar ten dele - het wordt de lezer al snel duidelijk dat Segerstråle meestal zelf in de kamer staat, aan Wilsons zijde. Terwijl de onvolkomenheden van de meester met de mantel der liefde worden bedekt (hij bedoelde het altijd goed) laat ze geen gelegenheid voorbijgaan om te wijzen op de fouten van de critici, hun onterechte aantijgingen en dikwijls overtrokken retoriek. En het moet gezegd: ze konden er wat van. Vooral figuren als de geneticus Lewontin, de psycholoog Stephen Chorover en de Britse neurofysioloog Steven Rose lieten geen middel onbenut om duidelijk te maken hoe perfide Wilson en zijn sociobiologie wel niet waren. In de strijd voor de goede zaak was veel geoorloofd: de sociobiologie werd direct of indirect in verband gebracht met racisme, seksisme en genocide. 'Our rhetoric was at fault', moest ook Gould bekennen. Van een uitweg uit de controverse kon eigenlijk meteen al geen sprake meer zijn, want Wilson en zijn medestanders zetten onmiddellijk de hakken in het zand. Het kostte de critici bovendien de steun van enkele grote mannen binnen de biologie, die hun kritiek op Wilsons boek uit onvrede met de wilde aantijgingen van Lewontin c.s. in de papiermand gooiden.

Segerstråle bedient zich bij het beschrijven van de controverse - deel één van haar boek - teveel van een 'sociology of error': ze identificeert misstappen van de critici, en verklaart die vervolgens uit hun politieke, meest marxistische, overtuiging en hun wetenschappelijk-strategische doelen. Vooral dubieus is haar redenering dat Lewontin en Gould in de openingsfase van de controverse zulk grof geschut gebruikten omdat ze ruimte wilden scheppen voor het introduceren van hun eigen ideeën over evolutie. Daar twijfelt ze al te makkelijk aan de oprechtheid van Wilsons tegenstanders. Ironisch genoeg is haar tactiek van 'sociology of error' dezelfde als die van de critici. Met name Lewontin had er een handje van om theorieën die hem niet aanstonden te verklaren uit de foute politiek van hun bedenkers.

Segerstråle's analyse is sterker wanneer ze een symmetrischer standpunt inneemt en zich niet te veel bekommert om wie er gelijk heeft. Overtuigend is bijvoorbeeld haar stelling dat in de controverse twee modellen van goede wetenschap tegenover elkaar staan. Wilson vertegenwoordigt de rekkelijken, die menen dat een beetje speculatie geen kwaad kan als daarmee een model van het grote geheel kan worden opgebouwd - zolang het maar toetsbaar is. Lewontin is typerend voor de preciezen, voor wie speculatie uit den boze is en modellen eigenlijk ook: wetenschap moet dichtbij de feiten blijven, ook als men zich daarmee beperkt tot experimenteren en kleinschalige theorieën. Het gaat om directe causale verbanden, niet om statistiek en hypothetische constructen. Dat raakt het hart van de sociobiologie, want de 'genen' die daarin centraal staan zijn precies zulke hypothetische constructen die figureren in statistische modellen. Het zijn niet de stukjes DNA waar Lewontin mee werkt in zijn laboratorium, maar 'replicators' die onder selectiedruk staan. De genetica is voor een sociobioloog simpelweg een ander, hoewel fundamenteeler niveau van beschrijving.

Wie *Defenders of the Truth* leest wordt soms mismoedig van alle misverstanden, wederzijdse beledigingen en lange tenen. Maar Segerstråle blijft positief: de partijen willen vaak helemaal niet tot een vergelijk komen, daarvoor is de inzet te groot en de mogelijke opbrengst in moreel wetenschappelijk kapitaal te aantrekkelijk. Bovendien, zo stelt ze, is de sociobiologie er alleen maar sterker van geworden.

Biologisch perspectief op de mens

Binnen de biologie is de sociobiologie niet meer om-streden, in de sociale wetenschappen doen verwante evolutionaire benaderingen opgeld. De controverse over de sociobiologie laait nu en dan nog op, maar de critici van weleer maken een wat vermoeide indruk. Opvolgers hebben ze nauwelijks. Een biologisch perspectief op de mens en zijn gedrag is tegenwoordig acceptabel, en zelfs in trek, gezien de stapels popularisering over genetica en evolutionaire psychologie in de boekhandels. Kenan Malik, neurobioloog en schrijver, stelt in *Man, Beast and Zombie* de vraag waar deze herwaardering van het materialisme vandaan komt. Voorheen hield het succes van het wetenschappelijk materialisme ook het complement daarvan in stand. Het humanisme, dat de vrijheid en rationaliteit van het subject proclameerde, werd gesteund door de wetenschap die dat subject bedreef. Voor een materialistische menswetenschap leverde dat een paradox op: hoe zou de wetenschap, de triomf van de vrije, redelijke mens, diezelfde mens kunnen beschrijven en verklaren met een vocabulaire waarin geen plaats was voor vrijheid en redelijkheid? Nu echter het vertrouwen in een rationeel subject na de rampzalige twintigste eeuw is ondermijnd, staat niets een volledig materialisme meer in de weg. 'The triumph of mechanistic explanations of human nature is as much a consequence of our culture's loss of nerve as it is of scientific advance. That, in essence, is the argument of this book' (2000:13-4).

Om deze stelling te staven, beschrijft Malik de geschiedenis van materialisme en humanisme vanaf de spreekwoordelijke Oude Grieken. Hij had zich beter kunnen beperken, want zijn verhaal wordt pas overtuigend als hij in de negentiende eeuw is aangeland. Zo weet hij plausibel te maken dat het racisme dat zich tegen het eind van de eeuw diep in wetenschap en cultuur had genesteld, voortkwam uit teleurstelling over het falen van de vooruitgang. Voor een cultuur die van de Verlichting het idee van gelijkheid had geërfd, behoeftte het voortbestaan van verschillen tussen de standen een verklaring. Het ras-begrip, breder dan tegenwoordig, bood uitkomst.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de mens verklaard tot door en door cultureel wezen en was de menselijke natuur enige tijd een onbespreekbaar onderwerp. Tegenwoordig is die natuur, mede door het hernieuwde cultuurpessimisme, weer in de mode. Het racisme is er grotendeels uit gehaald - de menselijke natuur van bijvoorbeeld de evolutionaire psychologie is universeel. Ook het idee van de plasticiteit van de menselijke geest, die zich vrijelijk zou kunnen vormen naar de omringende cultuur, is echter verdwenen. Malik, overtuigd humanist, verzet zich tegen de volgens hem doorgesloten

naturalisering van de mens. Zijn boek is niet alleen een geschiedenis van het conflict tussen humanisme en materialisme, maar ook een poging om de laatste te beteugelen.

Om te beargumenteren dat het humanisme in zijn recht staat, onderwerpt Malik de succesvolle alliantie van evolutionaire en cognitieve psychologie aan een methodologische en filosofische analyse. Al is zijn kritiek niet altijd ter zake, het levert in ieder geval een goed beeld op van de basiskenmerken van deze disciplines en de belangrijkste kwesties die aan de orde zijn. Maliks uitleg van de sociobiologie is helderder dan die van Segerstråle. Er is, concludeert Malik uiteindelijk, één fundamenteel verschil tussen mens en dier dat een absolute grens stelt aan een biologisch-cognitieve benadering van de menselijke geest: de taal. Een oud idee, dat Malik uitwerkt in de richting van een gematigd sociaal constructionisme. Taalgebruik maakt elk individu deel van een gemeenschap, en het sociale bestaan binnen zo'n taalgemeenschap geeft voor een belangrijk deel vorm aan de menselijke geest. Onze geest is niet slechts een emanatie van ons geëvolueerde brein, maar evenzeer het product van cultuur en geschiedenis. De menselijke natuur is daarom ook altijd cultuur. Dat betekent niet dat we opgesloten zitten binnen de taal van onze cultuur, zoals de postmodernisten (volgens Malik althans) beweren. Taal maakt ons tot bewuste, denkende subjecten, die hun plaatsgebondenheid kunnen overstijgen om contact te maken met andere culturen en met de werkelijkheid.

Malik slaagt niet in zijn poging om zowel geschiedenis als filosofie te bedrijven in één boek. Zijn ideeën over taal en bewustzijn, in aanleg interessant, krijgen te weinig ruimte om te overtuigen. Zijn slotpleidooi voor het humanisme als leidraad in ons handelen, waar het hem om begonnen was, blijft daardoor steken in circulariteit. We moeten ons niet laten leiden door onze natuur, of door onze ideeën daarover, maant hij. 'What defines us as human beings is our subjectivity, our capacity for conscious, rational dialogue and inquiry. This is what allows us to ask ourselves what it means to be human. It is also what allows us to answer it. Consciousness and rationality' (2000:390). Daar schieten we niets mee op, lijkt mij. Als mensen tegelijk natuurlijke en sociale wezens zijn, dan is de vraag: wat moeten we, in onze bewuste en rationele beraadslagen over de toekomst, met onze natuur?

De variabiliteit van gedrag

Het is een vraag die ook regelmatig opkomt bij lezing van *Mother Nature* van Sarah Blaffer Hrdy, een goed geschreven, breed opgezet boek over moederinstincten. Sociobiologen en hun critici lijken eeuwig uit op ruzie en relletjes, maar gelukkig ontbreken in *Mother Nature* de polemische toon en overtrokken beweringen waarmee de controverse al ruim vijftientig jaar wordt gaande gehouden. Hrdy noemt zich zonder omhaal sociobiologe, maar ze heeft een open oog voor de culturele en historische aspecten van menselijk gedrag en is bereid te luisteren naar de critici van de sociobiologie.

Zelf werd Hrdy, door Segerstråle een 'sociobiologisch feministe' genoemd, vooral bekend door haar eerdere boek *The woman that never evolved*, een kritiek op de veronachtzaming door sociobiologen van de rol van vrouwen in de evolutie. Haar werk werd door E.O. Wilson geprezen als de enige fundamentele aanpassing die zijn theorieën hadden behoeft - de rest stond nog als een huis. Hrdy's ideeën over het moederen zijn gebaseerd op de theorieën van Hamilton en Trivers over het sociale gedrag van verwante individuen, theorieën die deel uitmaken van de kern van de sociobiologie. Ze legt echter, meer dan de meeste sociobiologen, nadruk op de rol van de context en op de variabiliteit van gedrag. Het moederschap, zo stelt ze, presenteert vrouwen met een aantal door de aard van de genetische verwantschap tussen moeder en kind bepaalde 'trade-offs'.

Twee daarvan staan centraal: een vrouw (en tot op zekere hoogte ook een man) moet schipperen tussen haar eigen belang en dat van haar kinderen, en tussen de behoeften van de verschillende kinderen. 'De genen' bepalen haar gedrag dus niet direct, maar stellen haar voor problemen die ze zelf moet oplossen. Hoe beter haar strategie, hoe meer kinderen ze zal grootbrengen. 'Every female who becomes a mother does it her way.' Bij dieren als de langur-apen die Hrdy zelf bestudeerde, is al een diversiteit aan strategieën te vinden; bij mensen is de variabiliteit nog veel groter, omdat hun beslissingen worden gemedieerd door hun sociale en culturele omgeving.

Grote sociale experimenten

Er is, kortom, niet één moederinstinct, er zijn er meerdere, die niet altijd compatibel zijn. Die instincten zijn geëvolueerde adaptaties, en als zodanig een vast onderdeel van de menselijke natuur. Moederlijke 'commitment' echter, de mate waarin de moeder zich inzet voor haar kind, is altijd context-afhankelijk. Het feit dat de moeder al bij de geboorte meer in haar kind heeft geïnvesteerd dan de vader en daarna borstvoeding kan geven, betekent doorgaans dat zij de zorg op zich zal nemen, al benadrukt Hrdy dat vaders van nature zeker tot zorg in staat zijn. Soms is de moederlijke toewijding vervolgens totaal en zijn moeder en kind vier jaar lang onafscheidelijk, maar in andere omstandigheden kiest de vrouw ervoor om haar kind zo nu en dan uit te besteden aan anderen, of om een ander kind te bevoordelen (omdat dat een zoon is, of juist een dochter), of om het kind te vondeling te leggen, of om het te doden. Die variabiliteit bewijst niet dat er bij mensen geen sprake is van een moederinstinct, zoals wel is beweerd, maar dat moeders moeten kiezen welke instincten ze laten prevaleren.

Hrdy heeft zelf kinderen en is zich bewust van de dilemma's waarvoor iemand die zorg en carrière wil combineren zich geplaagd ziet. Als sociobiologe heeft ze bovendien aan den lijve ervaren hoe dringend en pijnlijk de vraag kan zijn, hierboven al gesteld, hoe wetenschappelijke kennis van de menselijke natuur verdisconteerd moet worden in praktische beslissingen. In tegenstelling tot Malik vindt ze wel dat

die kennis een rol moet spelen, maar het wordt niet duidelijk hoe. Enerzijds stelt ze dat de sociobiologie onze problemen niet kan oplossen, maar slechts de aandacht kan richten op de belangrijke kwesties. Anderzijds geeft ze in haar analyse van de discussie over (institutionele) kinderdagopvang, waarmee ze het boek afsluit, sterk de indruk dat kennis over de natuurlijke behoeften van kinderen bepalend moet zijn voor de manier waarop die opvang wordt vormgegeven.

Ik denk dat het meest verhelderende perspectief op de verhouding tussen de praktijk en de kennis van de menselijke natuur besloten ligt in Hrdy's opmerking dat kinderdagopvang en andere moderne praktijken rond seksualiteit en kinderen in feite grote 'sociale experimenten' zijn. Die experimenten worden primair uitgevoerd niet door wetenschappers, maar door moeders, vaders, medewerkers van de kinderopvang, bestuurders, politici, en vooral de kinderen zelf. De wetenschap kan wel voorspellingen doen over de uitkomst van het experiment, en het lijkt mij zeker zinnig daar acht op te slaan, maar de opdrachtgevers, uitvoerders en proefpersonen van het experiment overlappen elkaar in zo'n grote mate dat zulke voorspellingen altijd onzeker blijven. Pleidooien om ons meer of juist minder te laten leiden door kennis over de menselijke natuur zijn daarom minder interessant dan de vraag hoe die kennis in de praktijk daadwerkelijk wordt gebruikt. Hoe cultiveren mensen hun natuur, en hoe maken ze daarbij gebruik van de wetenschap? Het wordt hoog tijd de al te lang voortwoekerende sociobiologie-controverse af te sluiten en nu eens te kijken welke rol de menselijke natuur in de praktijk van alledag speelt.

Maarten Derksen is als UD verbonden aan de sectie Theorie & Geschiedenis van de Psychologie van de Rijksuniversiteit Groningen.

Besproken boeken:

Hrdy, Sarah, *Mother Nature. Maternal Instincts and the Shaping of the Species*. London: Vintage 2000.

Malik, Kenan, *Man, Beast and Zombie. What Science can and cannot tell us about Human Nature*. London: Weidenfeld & Nicolson 2000.

Seegerstråle, Ullica, *Defenders of the Truth. The Sociobiology Debate*. Oxford: Oxford University Press 2000.

Tevens wordt verwezen naar:

Wilson, E.O., *Sociobiology: the New Synthesis*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1975.